

2. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ και ΕΥΡΩΠΗ: Ευρώπη, υπερεθνικοί θεσμοί, κοινωνικό συμβόλαιο. Πόσες κρατικές ή εθνικές αρμοδιότητες είμαστε διατεθειμένοι να παραχωρήσουμε και με ποιους όρους;

Συμμετείχαν: **Λένα Διβάνη**, καθηγήτρια ΕΚΠΑ και συγγραφέας, **Σωτήρης Ντάλης**, Διεθνολόγος, επίκουρος καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Διεθνούς Πολιτικής, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, **Άρης Στυλιανού**, επίκουρος καθηγητής Πολιτικής Φιλοσοφίας, Τμήμα πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ και πρόεδρος του ΔΣ του ΚΘΒΕ, και **Frederic Worms**, φιλόσοφος και συγγραφέας, Καθηγητής Φιλοσοφίας στην Ecole Normale Supérieure στο Παρίσι (Σάββατο 5 Μαΐου 2018)

ΑΡΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Το κρίσιμο ζήτημα για τη σημερινή και την αυριανή δημοκρατία είναι η σχέση που θα διατηρούν στο εσωτερικό της, η ισότητα με την ελευθερία

Παρά τις αδυναμίες και τα ελαττώματά της η δημοκρατία είναι το μόνο πολίτευμα, στη μέχρι τώρα ιστορική εμπειρία, που μπορεί να συνδυάζεται κατά τον καλύτερο τρόπο με την ισότητα, την ελευθερία, την αδελφосύνη, την αλληλεγγύη και την κοινωνική δικαιοσύνη. Δεν είναι τυχαίο ότι, στην Αρχαιότητα, το πρώτο όνομα της δημοκρατίας ήταν «ισονομία». Αυτή η επιθυμία για ισότητα, για ίσο νόμο, για δικαιοσύνη, αυτή ήταν που ενέπνευσε όλους τους δημοκρατικούς αγώνες. Γιατί η δημοκρατία ποτέ δεν ήταν αυτονόητη, αλλά πάντοτε ήταν δυνατόν να επιτυγχάνεται, στον έναν ή στον άλλον βαθμό, μόνο με σκληρούς αγώνες, με επίπονες προσπάθειες, με διαρκείς φροντίδες. Η δημοκρατία είναι πάντα εν κινήσει, σε ρευστή και δυναμική κατάσταση, βρίσκεται σε διαρκή διακύβευση. Πρέπει να την καλλιεργούμε και να την φροντίζουμε ακατάπαυστα. Χρειάζεται μονίμως εμβάθυνση.

Αν επιχειρούσε κανείς να προσεγγίσει την έννοια της δημοκρατίας, εξετάζοντας τις θεωρητικές και πρακτικές αλλαγές του νοήματός της μέσα στον χρόνο, θα διαπίστωνε ενδεχομένως ότι το ουσιοκρατικό ερώτημα «τι είναι η δημοκρατία;» πιθανότατα θέτει το όλο ζήτημα σε εσφαλμένη βάση. Είναι μάλλον προτιμότερο να αναρωτηθούμε ποια είναι τα χαρακτηριστικά της δημοκρατίας ή ποιες είναι οι συστατικές, καταστατικές αρχές της. Κάνοντας λόγο για τις αρχές της δημοκρατίας, είμαστε υποχρεωμένοι να αναζητήσουμε τα θεμέλιά της. Βεβαίως, σε σχέση με τα θεμέλια και τη θεμελίωση, προκύπτει το ενδιαφέρον και δύσκολο ερώτημα ως προς το εάν τα θεμέλια της δημοκρατίας είναι και τα ίδια δημοκρατικά. Ερώτημα που έχει να κάνει και με τις προοπτικές της δημοκρατίας σήμερα.

Θα πρέπει να έχουμε πάντοτε κατά νου πως η δημοκρατία αποτελεί βεβαίως έναν τρόπο του πολιτεύεσθαι, αλλά συνιστά επίσης τη μορφή ενός κράτους ή μιας πολιτείας,

έχοντας άμεση σχέση με την κυριαρχία, με την κατανομή της εξουσίας και με τη διακυβέρνηση. Η δημοκρατία λοιπόν έχει μια θεσμική διάσταση, και μάλιστα πολύ υλική, αφού η εξουσία ασκείται κατά κύριο λόγο με υλικούς τρόπους. Ταυτόχρονα, η δημοκρατία έχει και μια συμβολική, εξιδανικευτική διάσταση: κάθε εξουσία, και πρωτίστως η δημοκρατική, χρειάζεται νομιμοποίηση, οφείλει να είναι νομιμοποιημένη αν θέλει να μακροημερεύει. Και η νομιμοποίηση αυτή δεν μπορεί παρά να κερδίζεται διαμέσου της επίκλησης καθολικών ιδεών και αξιών.

Οι προκλήσεις για τη δημοκρατία στην εποχή μας, αφορούν κυρίως τη συντακτική δημοκρατική εξουσία, δηλαδή το πρόβλημα της συγκρότησης νέων, πιο δημοκρατικών θεσμικών μορφών και της θεμελίωσής τους. Ποια είναι η εξουσία ή η δύναμη που συγκροτεί το προς επινόηση δημοκρατικό θεσμικό πλαίσιο; Τούτο συνδέεται ασφαλώς με την ιστορικότητα των δημοκρατικών μορφών και αρχών, με το πόσο σταθερή και αμετάβλητη είναι η έννοια της δημοκρατίας ή με το εάν μεταβάλλεται και καθίσταται σχετική από ιστορική άποψη.

Είναι βέβαιο ότι η δημοκρατία έχει ανάγκη από συνεχή και βαθύ εκδημοκρατισμό. Δηλαδή, στην εποχή που ζούμε χρειάζεται να επανεπινοήσουμε πολλές πτυχές της δημοκρατικής θεωρίας και πρακτικής, νοηματοδοτώντας εκ νέου την πολιτική. Το κρίσιμο ζήτημα για τη σημερινή και την αυριανή δημοκρατία είναι η σχέση που θα διατηρούν στο εσωτερικό της η ισότητα με την ελευθερία. Διότι δεν νοείται δημοκρατική εμπειρία που να μην χρειάζεται να αναμετρηθεί με το θέμα αυτό της ίσης ελευθερίας ή ισοελευθερίας, όπως την ονομάζει ο Ετιέν Μπαλιμπάρ.

Ο γάλλος φιλόσοφος, εισάγει αυτόν τον νεολογισμό, που δηλώνει το αίτημα για τον συνδυασμό της ελευθερίας με την ισότητα. Προτείνει να θεωρήσουμε ως κομβική την επαναστατική στιγμή, με την οποία εγκαινιάζεται η πολιτική νεωτερικότητα, όπου το ίσο δίκαιο καθίσταται η έννοια μιας νέου τύπου καθολικότητας. Η καθολικότητα αυτή οικοδομήθηκε ως διπλή ενότητα αντιθέτων, δηλαδή ως ενότητα του ανθρώπου και του πολίτη, καθώς και ως ενότητα των εννοιών της ελευθερίας και της ισότητας, οι οποίες αποτελούν πλέον τις δύο πλευρές μίας και μόνης συντακτικής εξουσίας.

Ο Μπαλιμπάρ ενδιαφέρεται κυρίως για το συγκρουσιακό στοιχείο που απορρέει από αυτή την ενότητα αντιθέτων. Διεκδικώντας ταυτόχρονα την ισότητα και την ελευθερία, επαναβεβαιώνουμε τη διακήρυξη που βρίσκεται στην απαρχή της νεωτερικής καθολικής ιδιότητας του πολίτη. Τον συνδυασμό αυτό σύγκρουσης και θέσμησης ο Μπαλιμπάρ τον αποκαλεί «ίχνος» της ισοελευθερίας.

Όταν η πολιτική εξουσία κατακτάται με επαναστατικό τρόπο, συνεπιφέροντας την αλλαγή πολιτεύματος ή την πτώση μιας κυρίαρχης τάξης που αναγκάζεται να παραχωρήσει τα προνόμιά της, η επαναβεβαίωση της διακήρυξης βρίσκει την προνομιακή συμβολική της έκφραση. Η σύγκρουση είναι πάντοτε καθοριστική, επειδή η ισοελευθερία δεν αποτελεί μια πρωταρχική καταστατική διάταξη και επειδή οι κυρίαρχοι δεν απεμπολούν ποτέ τα προνόμια ή την εξουσία τους οικειοθελώς.

Επομένως, υποστηρίζει ο Μπαλιμπάρ, «πάντα χρειάζονται αγώνες και πάλη, κι ακόμη περισσότερο χρειάζεται να εκφραστεί μια νομιμότητα της πάλης, αυτό που ο Ζακ

Ρανσιέρ αποκαλεί το *μερίδιο των δίχως-μερίδιο*, η οποία προσδίδει μια καθολική σημασία στη διεκδίκηση του 'συνυπολογισμού' εκείνων που παρέμειναν εκτός του 'κοινού αγαθού' ή της 'γενικής βούλησης'. Βλέπουμε εδώ να ξεπροβάλλει μια *ουσιώδης μη-πληρότητα* του 'λαού' ως πολιτικού σώματος, μια διαδικασία καθολίκευσης που περνά μέσα από τη σύγκρουση και από την 'άρνηση' του αποκλεισμού που αφορά την αξιοπρέπεια, την ιδιοκτησία, την ασφάλεια και εν γένει τα 'θεμελιώδη δικαιώματα'. Η εξεγερσιακή στιγμή που χαρακτηρίζεται με αυτόν τον τρόπο κοιτάζει συγχρόνως προς το παρελθόν και προς το μέλλον».

Διαπιστώνουμε λοιπόν τις δυσκολίες αυτής της διαλεκτικής μεταξύ της εξέγερσης και της συγκρότησης, για την οποία κάνει λόγο εδώ ο Μπαλιμπάρ. Το πιο δύσκολο στοιχείο για τη δημοκρατία είναι αυτή η επίτευξη του καθεστώτος της ισοελευθερίας. Πρόκειται μάλλον για άλλη μία εκδοχή του προβλήματος που επισήμανε εύστοχα η Σαντάλ Μουφ, ορίζοντάς το ως το «δημοκρατικό παράδοξο».

Θα όφειλε να είναι κανείς αρκετά επιφυλακτικός ως προς τους επιθετικούς προσδιορισμούς που συνοδεύουν συχνά τη δημοκρατία, παρ' όλο που θα ήταν πιθανό να κατανοεί τη χρησιμότητά τους. Το ίδιο ισχύει και ως προς τη λεγόμενη ριζοσπαστική δημοκρατία. Η τελευταία αποτελεί περισσότερο ευχής έργον, και όχι απτή πραγματικότητα. Στην κατεύθυνση μιας εμβάθυνσης και ριζοσπαστικοποίησης της δημοκρατίας, θα χρειαζόταν η μόνιμη κριτική επεξεργασία της μαρξιστικής παράδοσης, και κυρίως του έργου των Γκράμσι, Αλτουσέρ και Πουλαντζά, με μια ταυτόχρονη οικειοποίηση της «μεταστρουκτουραλιστικής» ή και «μεταμοντέρνας» σκέψης, ας πούμε της σκέψης, μεταξύ άλλων, των Φουκώ, Ντελέζ, Ντερριντά, Μπαλιμπάρ και Νέγκρι. Με βάση αυτά τα εφόδια, θα μπορούσαμε να εξετάσουμε τις ποικίλες παραμέτρους, τις θεωρητικοπολιτικές προϋποθέσεις, αλλά και τις συνέπειες της ριζοσπαστικής δημοκρατίας για τη σύγχρονη πολιτική θεωρία και πρακτική.

Ασφαλώς, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η ριζοσπαστική δημοκρατία και η επίκληση του ελευσόμενου σοσιαλισμού δεν προαπαιτούν αναγκαστικά την ολική απόρριψη του φιλελεύθερου δημοκρατικού μοντέλου. Το σοσιαλιστικό πρόταγμα δεν χρειάζεται να γίνεται αντιληπτό αποκλειστικά ως ρήξη με τα ιδεώδη της νεότερης δημοκρατίας, αλλά αντίθετα ως πραγμάτωση αυτών των ιδεωδών, κυρίως σε ό,τι αφορά τη διεκδίκηση της ελευθερίας και της ισότητας για όλους.

Είναι αλήθεια ότι στη σημερινή δύσκολη και δυσάρεστη συγκυρία, με την παγκόσμια οικονομική κρίση να πλήττει τα δικαιώματα των πολιτών, μεγάλο μέρος της σύγχρονης πολιτικής (συμπεριλαμβανομένων νεοφιλελεύθερων, συντηρητικών, αλλά και κεντρικών πολιτικών) φαίνεται να υποβαθμίζει ή και να απειλεί αυτά τα δομικά και ζωογόνα στοιχεία της δημοκρατίας.

Επιπροσθέτως, στην εποχή της παγκοσμιοποιημένης συνθήκης, σημαντικό τμήμα των σύγχρονων θεωρητικών απωθεί ουσιαστικές πλευρές του παραδόξου και της αμφισημίας της δημοκρατίας, επιδιώκοντας πάση θυσία τη συναίνεση και τη μη σύγκρουση. Όμως, η πολιτική δεν είναι δυνατόν να νοηθεί χωρίς το στοιχείο του ανταγωνισμού. Καμία κοινωνική μορφή και κανένα κοινωνικό σύστημα δεν είναι σε θέση

να απαλείψει οριστικά το στοιχείο αυτό. Εν προκειμένω, και σε αντίθεση με άλλα πολιτεύματα, η δημοκρατία είναι η μόνη που προβάλλει την πεποίθηση ότι η απάλειψη του ανταγωνισμού δεν είναι απλώς αδύνατη, αλλά και μη επιθυμητή. Διότι η δημοκρατία, αντίθετα με τη σύγκλιση προς το Κέντρο ή τον λεγόμενο μεσαίο χώρο, δεν ανάγεται στην επιδίωξη και στην επίτευξη κάποιας αρμονίας που να υπερβαίνει τον πολιτικό ανταγωνισμό, αλλά στο παράδοξο της αναγνώρισης και ανάδειξής του.

Το δίπολο ελευθερία-ισότητα αποτελεί τον πυρήνα που χαρακτηρίζει τις νεωτερικές δημοκρατίες, τον ορίζοντα της πολιτικής μας παράδοσης. Ξαναβρίσκουμε εδώ το δημοκρατικό παράδοξο: οι δύο έννοιες ποτέ δεν συνιστούν μια αρμονική ολότητα. Η ελευθερία, που συνεπάγεται τον σεβασμό των ανθρώπινων και ατομικών δικαιωμάτων και το κράτος δικαίου, και που θεμελιώνεται στη φιλελεύθερη παράδοση, δεν είναι από τη φύση της απολύτως συμβατή με τις ιδέες της λαϊκής κυριαρχίας και της ισότητας, που απορρέουν κυρίως από τη δημοκρατική παράδοση.

Το παράδοξο της δημοκρατίας συνίσταται στο ότι επιχειρεί τη συνάρθρωση των δύο αυτών διαφορετικών παραδόσεων. Το εγχείρημα αυτό δεν είναι και δεν μπορεί να είναι ποτέ ουδέτερο: αποτελεί και θα αποτελεί πάντα προϊόν του ίδιου του πολιτικού ανταγωνισμού. Η πραγμάτωση της ριζοσπαστικής δημοκρατίας είναι ένα αστάθμητο στοίχημα, που εξαρτάται εν πολλοίς από την επιτυχία του εγχειρήματος της ισοελευθερίας. Η έλευση της ισοελευθερίας, όμως, συνεπάγεται μεγάλες και ριζικές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές σε παγκόσμιο επίπεδο, με στόχο την ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη, αλλά χωρίς εκπτώσεις στις ελευθερίες και στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα.

Εν κατακλείδι, η δημοκρατία αποτελεί ένα περίεργο, παράδοξο και αξιοθαύμαστο πολίτευμα: όπως το διατύπωσε πολύ εύστοχα ο Ζακ Ρανσιέρ, η δημοκρατία αποτελεί ένα σκάνδαλο. Και τούτο διότι το θεμέλιό της «είναι η θεμελίωση της δυνατότητας διακυβέρνησης στην απουσία θεμελίου». Η δημοκρατία είναι «αυτό το αδιακυβέρνητο στοιχείο, πάνω στο οποίο κάθε διακυβέρνηση πρέπει οριστικά να δει ότι θεμελιώνεται». Υπό αυτούς τους όρους, το ζητούμενο θα ήταν να σκεφτούμε σήμερα τη δημοκρατία, και γενικότερα την πολιτική, ως πλέγμα θεωρίας και πράξης, ως διαδικασία ανοιχτή στους αστάθμητους παράγοντες, στην κατεύθυνση ενός «υλισμού του αστάθμητου» ή ενός «υλισμού της συνάντησης».

Μέσα στην ιστορία, το πλήθος ή οι μάζες μπορούν να καταστούν πολιτικό υποκείμενο, υπό όρους, και να συγκροτήσουν δημοκρατικούς θεσμούς διακυβέρνησης, τείνοντας προς τη δημοκρατία. Αρκεί βεβαίως να λάβουν υπόψη τους, όσο γίνεται, τις αντιφάσεις και την περίπλοκη, ανοιχτή διαλεκτική της πολιτικής, δηλαδή της ιστορικής κίνησης των μαζών. Στην προοπτική αυτή, υφίστανται όλες οι δυνατότητες, όλα παραμένουν πιθανά και ανοιχτά για την ανθρώπινη δράση, χωρίς καμία βεβαιότητα τελικού προορισμού, δίχως καμία εξασφάλιση της εξέλιξης και της προόδου. Κανένας θρίαμβος της δημοκρατίας δεν είναι εγγυημένος σε καμία περίπτωση. Αλλά η εκτύλιξη και η έκβαση της ιστορίας εξαρτάται και από εμάς, σε συνδυασμό με πολλούς άλλους

παράγοντες, όπως και η ενδεχόμενη επικράτηση, έστω και μη τελεσίδικη, της αισιοδοξίας της βούλησης επί της απαισιοδοξίας της νόησης.

* Ο Άρης Στυλιανού είναι επίκουρος καθηγητής Πολιτικής Φιλοσοφίας, Τμήμα πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ και πρόεδρος του ΔΣ του ΚΘΒΕ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΝΤΑΛΗΣ

Ευρώπη του φόβου ή της αλληλεγγύης;

«Οι τάφοι των ηρώων είναι η καρδιά των ζωντανών», είχε γράψει ο σπουδαίος Αντρέ Μαλρό και ταιριάζει απόλυτα με την ηρωική πράξη του Αρνό Μπελτράμ, του 44χρονου αξιωματικού της γαλλικής χωροφυλακής που έδωσε τη ζωή του, όταν πήρε τη θέση ομήρων μετά από διαπραγματεύσεις με το δράστη της πρόσφατης τζιχαντιστικής επίθεσης σε σουπερμάρκετ της πόλης Τρεμπ της Γαλλίας.

Το παράδειγμά του συγκλόνησε ολόκληρη την Ευρώπη.

Λίγες μέρες αργότερα θύμα του ίδιου βάρβαρου σκοταδισμού υπήρξε η 85χρονη εβραία Μιρέιγ Νολ, η οποία δολοφονήθηκε επειδή ήταν εβραία.

Οι συχνές τρομοκρατικές επιθέσεις από τους μουσουλμάνους καμικάζι του ISIS σε χώρες της Ευρώπης, συντηρούν τον τρόμο και δείχνουν με τον πιο τραγικό τρόπο ότι το ζήτημα της ασφάλειας, αποτελεί πλέον τον πιο δύσκολο στόχο για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Προς αυτήν την κατεύθυνση η αλληλεγγύη των κρατών μελών της ΕΕ είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση της πρόκλησης της τρομοκρατίας.

Πλέον, η έννοια της απειλής δεν ορίζεται μόνο από τον κίνδυνο συγκρούσεων μεταξύ κρατών ή εθνοτήτων. Έχουμε ήδη περάσει σε μια κατάσταση παγκόσμιας ανασφάλειας που χαρακτηρίζεται από κινδύνους που συνδέονται με διεθνείς τρομοκρατικές οργανώσεις. Η τρομοκρατία του ISIS είναι «αποτελεσματική» γιατί καταστρέφει κάθε αίσθηση προσωπικής ασφάλειας.

Ειδικότερα στην Ευρώπη, ζούμε, περισσότερο από ποτέ, την τραγωδία της επανάληψης, καθώς ο τρόμος επανέρχεται σαν τις εποχές ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Λονδίνο, Μαδρίτη, Παρίσι επανειλημμένως, Νίκαια, Βρυξέλλες, Βερολίνο, Κωνσταντινούπολη, πάλι Λονδίνο, Αγία Πετρούπολη, Στοκχόλμη και κανείς δεν γνωρίζει ποιες άλλες πόλεις θα ακολουθήσουν.

Για τον ISIS είμαστε όλοι σταυροφόροι και πρέπει να πληρώσουμε ή να περάσουμε συλλογικά στο Ισλάμ, υπογράμμισε ο γάλλος φιλόσοφος και συγγραφέας Πασκάλ Μπρυκνέρ. Τον Μπρυκνέρ δικαιώνει ο Ερντογάν με τις επιθέσεις του στους Ευρωπαίους ηγέτες, τους οποίους αποκαλεί σταυροφόρους, επειδή συνάντησαν τον Πάπα στη Ρώμη, με αφορμή τον εορτασμό στην ιταλική πρωτεύουσα των 60 χρόνων από την υπογραφή των Συνθηκών της Ρώμης.

Απέναντι σε όλα αυτά τα νέα δεδομένα, έχουμε τις μεμονωμένες προσπάθειες ορισμένων κρατών να ενισχύσουν την εθνική νομοθεσία τους και να ενδυναμώσουν

την περιφερειακή και διεθνή συνεργασία. Όμως, προσοχή γιατί η παγκόσμια προσπάθεια για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, σε ορισμένες περιπτώσεις έχει διαβρώσει τις ίδιες τις αξίες που βρίσκονται στο στόχαστρο των τρομοκρατών: τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου, όπως έχει υπογραμμίσει και η έκθεση της ειδικής επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τις απειλές.

Το ζήτημα της Ευρωπαϊκής αλληλεγγύης απέναντι στα κράτη που έχουν στοχοποιηθεί από τη διεθνή τρομοκρατία, έχει συνδεθεί πλέον με το κομβικό ζήτημα της Ευρωπαϊκής ασφάλειας. Πρέπει με αφορμή και τη νέα συζήτηση για τη μετεξέλιξη της ΕΕ, να αναλάβουμε τις ευθύνες μας για να δημιουργήσουμε μια ασφαλή Ευρώπη μέσα σε έναν καλύτερο κόσμο.

Τα πλέον αφοσιωμένα στην ευρωπαϊκή ενοποιητική διαδικασία, κράτη – μέλη, πρέπει να ενισχύσουν τις πρωτοβουλίες τους στα θέματα άμυνας και ασφάλειας μέσα στο θεσμικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ειδικότερα για τα θέματα των νέων απειλών από την τρομοκρατία και τη χρήση όπλων μαζικής καταστροφής, οι απειλές αυτές απαιτούν ως απάντηση τη χρησιμοποίηση συνδυαστικά του συνόλου των μέσων που διαθέτουν σήμερα η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη μέλη της (στρατιωτικά μέσα, συγκέντρωση πληροφοριών, αστυνομική και δικαστική συνεργασία, πολιτική προστασία κ.λ.π.).

Το εθνικό πλαίσιο δεν είναι πλέον επαρκές και η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, περιμένει περισσότερο από ποτέ ασφάλεια και προστασία και δείχνει σύμφωνα με τις μετρήσεις του Ευρωβαρόμετρου, να τάσσεται υπέρ της ευρωπαϊκής πολιτικής ασφάλειας και άμυνας.

Είναι απαραίτητο, η ΕΕ και τα κράτη-μέλη να καθησυχάσουν τους πολίτες μέσω της εφαρμογής ισχυρών μέτρων ασφαλείας. Δεν είναι δυνατόν να συνεχίσουν να αισθάνονται οι πολίτες πως δεν είναι ασφαλείς. Ελευθερία χωρίς ασφάλεια δεν υπάρχει.

Θα νικήσουμε μόνο με τη συνοχή μιας ενωμένης Ευρώπης.

* Ο Σωτήρης Ντάλης, Διεθνολόγος, επίκουρος καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Διεθνούς Πολιτικής, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου